

**PRIRUČNICI OPĆE CRKVENE POVIJESTI NA HRVATSKOM
S OSOBITIM OBZIROM NA FRANZEN-RITIGOV
»PREGLED POVIJESTI CRKVE«**

Dr Karlo JURISIĆ

Iako je prošlo već pet godina otkako je objelodanjen hrvatski prijevod Franzenove »Kleine Kirchengeschichte« (HERDER, Freiburg, 1968; KRŠĆANSKA SADAŠNJOST, Zagreb, 1970), ipak sam odlučio sada donijeti opširniji osvrt na to djelo,¹ jer — koliko mi je poznato — do sada kod nas u Hrvatskoj još nitko to nije učinio.

I. DOSADAŠNJE OPĆE POVIJESTI CRKVE NA HRVATSKOM

a) Manja djela

1. Koliko je poznato, *prva* opća povijest katoličke Crkve na hrvatskom jeziku pojavila se u Požegi prije stotinu i dvanaest godina pod naslovom: »HEPPOVA CRKVENA POVIJEST — Ponašio i jugoslavjenkoj omladini preradio ju *Sbor duhovne mladeži đakovačke*, a izdao visokom milostju i odobrenjem preuzvišeni, presvietli i prečastni gospodin *Josip Juraj Strossmayer*. . . U Požegi. Tiskom Miroslava Kraljevića. 1863.«²

Dakle, prva naša crkvena povijest nije izvorno hrvatsko djelo, nego prijevod i preradba s tuđeg jezika. Tako se dogodio još jedan paradoks u našoj kulturnoj povijesti: jedan sin hrvatskog naroda, *Matija Vlačić Ilirik* (Labin, 1520 — Frankfurt/M. 1575) zasnovao je prvu njemačku protestansku povijest Crkve na latinskom jeziku (*HISTORIA ECCLESIASTICA* ili »*Centuriae Magdeburgenses*«, 1559—1574), a Hrvati su morali svoju prvu malu povijest opće Crkve prevesti s njemačkog, i to djelce

¹ AUGUST FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*. Preveo dr. Josip Ritig, izdali s dozvolom crkvene oblasti »Kršćanska sadašnjost« i »Glas koncila«, Zagreb. Tisak: »Otokar Keršovani«, Pula, 1970. Format 20 × 13,5 cm, stranica 359.

² Dobro sačuvani primjerak posjeduje Knjižnica franj. samostana u Makarskoj pod br. 6605. Na koricama piše crnilom: »V. G. Stjepanu Ivičeviću uredniku Dalmatinskoga Glasnika na dar Sbor duh. mladeži«. Knjiga je, dakle, iz ostavštine makarskog ilirca i političara Stjepana Ivičevića (1801—1871).

malo poznatoga auktora (Johan Hepp, 10. II. 1813 — 11. I. 1863), seoskog župnika u Eppertshausenu u biskupiji Mainz.³

2. Nakon dvije godine u Zagrebu je izišla daleko opširnija povijest Crkve, i to opet prijevod s njemačkog pod ovim naslovom: »*POVIJEST ISUSOVE CĀRKVE* napisana za porabu gornjih gimnazijah drom Josipom Fesslerom, prije c. kr. dvorskim kapelanom i profesorom na bečkom sveučilištu, sada biskupom, a iz nĉmačkog prevedena M. Mesićem. U Zagrebu, Narodna tiskarna Ljudevita Gaja, 1865.«⁴ To je vrijedno djelo na 448 stranica preveo poznati hrvatski povjesničar i kasniji prvi rektor zagrebačkog sveučilišta, svećenik *Matija Mesić* (1826—1878).

Nakon ta dva prijevoda slijede domaći radovi, bilo udžbenici za škole, bilo kratki pregledi za šire narodne slojeve:

3. *Cvjetko Rubetić*, »*KRATKA POVIJEST CRKVE ISUSOVE* za preparandije, građanske i višje djevojačke škole. U Zagrebu 1873, nakladom Vis. kr. zemaljske vlade«. U »Pripomenku« pisac kaže da je nastala prava potreba jedne kratke povijesti Crkve, jer je Heppova raspacana, a Fessler-Mesićeva »preobširna i nepregledna«. Stoga je on prema raznim piscima priredio tu knjžicu, koja obuhvaća 159 stranica teksta. — God. 1880. Rubetić je izdao drugo, skroz prerađeno i skraćeno izdanje (124 str.), a troškom i nakladom »Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade«. Ostala su dva izdanja izišla 1893. i 1896. god.

4. *Ferdinand Belaj*, »*POVIJEST CRKVE KRISTOVE* za srednja učilišta. U Zagrebu 1882, nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade«. Knjiga obuhvaća VIII + 188 str. i dijeli se na šest doba (1—313. god.; 313—800.; 800—1073.; 1073—1517.; 1517—89.; 1789—1881.), a svako doba na četiri glave, i to uvijek s istim naslovima: raširenje vjere (u prvome doba osnutak kršćanstva), krivi nauci, obrana vjere i na kraju nutarnji život Crkve. S toga se stanovišta na hrvatskom jeziku ističe neobično skladnom razdiobom cijeloga gradiva. Ostala su se izdanja Belajeve povijesti pojavila god. 1893. (VI + 197 str.) i 1901. (IX + 221 str.). Bio je to u svoje doba izvrstan školski udžbenik.

5. *Franjo Lasman*, »*POVIJEST CRKVE KRISTOVE*. U Zagrebu 1911. Trošak i naklada Kr. hr.-slav.-dalm. zemaljske vlade.« U »Napomeni« na početku knjige, koja obuhvaća (6) + 212 stranica, pisac iznosi kojim se sve djelima, domaćim i stranim, služio, te pripominje da je točku o povijesti grkokatoličke Crkve obradio dr. Janko Šimrak. I Lasmanovo se djelo odlikuje sistematičnošću i preglednošću. Također je u njemu na zgodan način u opću povijest uklopljena domaća povijest Crkve. — Drugo je izdanje izišlo u vrijeme rata 1917. (209 str.), u čijem predgovoru pisac veli: »Ovo se izdanje povijesti crkvene toliko razlikuje od prvoga, da se zapravo može držati za novu knjigu.« — U trećem izdanju svoje »Povijesti Crkve Kristove za više razrede srednjih škola« (1925. god.) Lasman je izveo neke manje promjene, a knjigu je tiskala u svojoj na-

³ Potpun naslov četvrtog izdanja, prema primjerku što se čuva u Metropolitanskoj biblioteci u Zagrebu (M 3288), glasi: »*Geschichte der christlichen Kirche für Haus und Schule — Ein Anhang zur biblischen Geschichte und zu jedem Diöcesankatechismus*. Von J. HEPP, Pfarrer zu Eppertshausen in der Diöcese Mainz. Vierte verbesserte Auflage. Mit hoher bischöflicher Genehmigung, Mainz, Verlag von Kirchheim und Schott, 1852«. (Osmina, str. 108, pismo gotica). — Heppovo djelo prevedeno je 1854. i na mađarski (J. HEPP, *Keresztény egyhártörténet . . .*, Budan, 1854), ali pretpostavljam da je naš prijevod prerađen s njemačkog izvornika.

⁴ Naslov njemačkog izvornika glasi: »*JOSEPH FESSLER, Geschichte der Kirche Christi als Religionslehrbuch zum Gebrauche für Gymnasien*, Wien, 1857«. (Djelo ima dva dijela.)

kladi poznata kuća St. Kugli, »knjižara Kraljevskog sveučilišta i Jugoslavenske akademije u Zagrebu«. Djelo obuhvaća (6) + 160 str.

6. *Miroslav Vanino*, »POVIJEST KATOLIČKE CRKVE«, Sarajevo, 1930. Izišla u tri tisuće primjeraka. Drugo prošireno i ilustrirano izdanje objavljeno još iste godine pod naslovom »Povijest Crkve katoličke«, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, knjiga 328, Zagreb, 1930. Naklada: 25.000 primjeraka! Ta je knjiga od 240 stranica najraširenija i najpoznatija opća povijest Crkve na hrvatskom jeziku.

7. *Lovre Katić*, »POVIJEST KATOLIČKE CRKVE«, Split, 1933, str. 200. Drugo prerađeno izdanje pod naslovom »Povijest Katoličke crkve«, Zagreb, 1942, ilustrirano je slikama iz opće i hrvatske povijesti, a obuhvaća 176 str.

8. *Josip Buturac*, »POVIJEST KATOLIČKE CRKVE«, I, Zagreb, 1942; II, Zagreb, 1944. Djelo je ostalo nedovršeno, jer seže samo do 15. stoljeća, a izišlo je u dvije knjige zajedno s apologetikom (I) i dogmatikom (II) dra Ivana Blaževića kao vjeronaučni priručnik za srednje škole.

b) *Velika Jelenićeva nedovršena povijest Crkve*

9. Bosanski franjevac i profesor crkvene povijesti na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu *dr. fra Julijan Jelenić*⁵ god. 1921. počeo je izdavati svoju monumentalnu »POVIJEST HRISTOVE CRKVE«: I. knjiga (god. 1. — 313.), Zagreb, 1921.; drugo, potpunije i preciznije izdanje, Zagreb, 1931.; II. knjiga (313.—692.), Zagreb, 1924.; III. knjiga (692.—1054.), Zagreb, 1928. Sve tri knjige s predgovorima i uvodom sadrže LXVIII + 646 stranica, tj. svega 714 str. formata 23 × 17 cm.

Pisac je u početku svoje djelo bio zamislio u šest knjiga za šest razdoblja, kako je bio razdijelio cijelu povijest Crkve od rođenja Kristova do 20. stoljeća. Pri kraju svoga života Jelenić je stvorio *plan*: namjesto šest izdati *osam knjiga*, i to u prvoj knjizi obraditi povijesnu metodologiju i historiografiju, a u osmoj »Povijest Hristove crkve u Jugoslaviji«. Plan je bio upravo zavidan, jer je cijelo djelo u drugom izdanju kanio i ilustrirati.

Međutim, Jelenić je uspio objelodaniti samo prve gore spomenute tri knjige, u kojima je opširno obradio povijest Crkve od Kristova rođenja do velikog istočnog raskola uključivo, tj. od 1. do 1054. godine, dok je u uvodu prve knjige donio sažetu metodologiju i bogatu historiografiju (I—LXVIII).

I upravo kad je Jelenić dovršio drugo izdanje prve knjige i spremao četvrtu knjigu,⁶ zadesi ga nagla smrt — u 54. godini života!

Tako je Jelenićevo veliko samostalno djelo ostalo nedovršeno. Međutim, ono i danas nakon skoro pola stoljeća zaslužuje visoku ocjenu. Jelenićeva nedovršena »Povijest Hristove Crkve« jest remek-djelo svoje vrste, jedno od boljih u evropskim razmjerima, a u prvom redu vrijedno za slavenski svijet.

⁵ Fra Julijan Jelenić rođen je u selu Riječanima župe Modriče u Bosni 29. VIII, 1877, umro u Zagrebu 5. VIII, 1931. i pokopan na katoličkom groblju u Visokom. Uvršten je u ENCIKLOPEDIJU JUGOSLAVIJE (sv. 4. Žgb. 196, str. 482), koja u bibliografiji — začudo — ne spominje njegovo glavno djelo: »Povijest Hristove Crkve!»

⁶ Četvrta je knjiga ostala skoro potpuno završena u rukopisu (Spomenica Franjevačke klasične gimnazije u Visokom, 1882—1932, Beograd, 1932, 188).

Odlike Jelenićeva djela jesu: znanstvenost, sveobuhvatnost, široka naobrazba auktora i neobična jasnoća. Tu je jasnoću pisac postigao u prvom redu magistralsnom razdiobom cijelog djela na *izvanjsku* i *unutarnju povijest*. Iz te sretne temeljne razdiobe gradiva slijedi neobična preglednost, simetrija i monumentalnost.

Poznato je, kada strani zapadni učenjaci pišu opću povijest Crkve, oni o Slavenima, a osobito Južnima, ili šute, ili pišu premalo, i to često pogrešno, jer ne poznaju našu povijest. Jelenić je prvi pisac koji u općoj povijesti Crkve posebnu pažnju posvećuje svim Slavenima, pa i o onima koji su inače odijeljeni od katoličke Crkve. Istodobno on obrađuje crkvenu povijest i svih drugih kršćanskih naroda: tako je u poglavlju o Germanima obradio 17 jedinica, od Gota do Grönlandije i Färöerskih ili Ovčijih otoka (III, 3—40). Velikom istočnom raskolu, kome strani autori daju jedva nekoliko stranica, Jelenić je posvetio punih 28 stranica (III, 129—157).

Nenadoknadiva je šteta i za hrvatsku i za slavensku kulturu što je smrt prekinula to veliko i monumentalno djelo jednoga čovjeka.

Budući da ni nakon četrdeset godina poslije Jelenićeve smrti nismo dobili crkvenog povjesničara Jelenićeva formata, zagrebačka KRŠĆANSKA SADAŠNJOST odlučila je pružiti hrvatskom narodu opću povijest Crkve prevedenu s njemačkog jezika, i to u dva oblika. Najprije je 1970. objavila Franzenovu kraću povijest Crkve u »džepnom izdanju« za široke slojeve,⁷ a onda je 1971. pokrenula izdavanje velike crkvene povijesti, kolektivno djelo više njemačkih znanstvenika pod vodstvom poznatoga povjesničara dra Huberta Jedina.⁸

Hvale vrijedni pothvat KRŠĆANSKE SADAŠNJOSTI baca karakteristično svjetlo na činjenicu da Hrvati godine Gospodnje 1970. moraju na svoj jezik prevoditi mali pregled opće crkvene povijesti, koju je napisao tuđinac . . . To je najbolji pokazatelj današnjega nezavidnog stanja crkvene povijesne znanosti u nas.

II. FRANZENOV ORIGINAL: »KLEINE KIRCHENGESCHICHTE«

3. Auflage, 1970.

a) Pisac

August Franzen, njemački katolički svećenik, rođen je 1912. u Wupertal-Barmenu, a umro 1972. Studirao je na sveučilištu u Bonnu, gdje je 1939. postigao doktorat teologije. Nakon rata studije je nastavio u Rimu: pomoćne povijesne discipline na Vatikanskoj arhivskoj školi i istodobno crkveno pravo na Gregorijani. God. 1951. u Bonnu je habilitiran za crkvenu povijest, a od 1960. predavao je crkvenu povijest na sveučilištu u Freiburgu im Breisgau. U znanstvenom radu posebno se posvetio crkvenoj povijesti rajnskog područja, sabora u Konstanci, povijesti prava i povijesti reformacije. Franzen, na žalost, nije imao sreće da dulje poživi i da dovrši svoje mnoge planove.

⁷ Vidi gore bilješku 1.

⁸ Do sada su izašla samo dva sveska, i to: *Velika povijest Crkve I. Od praopćine do rano-kršćanske vjeverice* (K. BAUS) s uvodom (H. Jedin). Preveli: J. Ritig i V. Bajsić, Kršć. Sad., Zgb, 1972, str. 477. — Treći svezak-prvi polusvezak: *Srednjovjekovna Crkva — Od crkvenog ranog srednjeg vijeka do grgurovske reforme*, napisali: F. KEMPF, H. G. BECK, E. EWIG, J. A. JUNGSMANN. Preveli: J. Ritig i L. Držić, KŠ, Zgb, 1971, str. 554.

b) Prednosti djela

Franzen je u jednoj nevelikoj knjizi džepnog formata (18 × 10,5 cm, str. 416) dao sažet prikaz opće povijesti katoličke Crkve od Krista do Drugog općeg vatikanskog sabora i »aggiornamenta«. Na kraju knjige uz »Register« (390—402) i »Papstliste« (403—406) donosi i znanstvenu bibliografiju, većinom njemačku, i to za svako razdoblje napose. Djelo je u javnosti bilo dobro primljeno, pa je kroz pet godina doživjelo tri izdanja na njemačkom jeziku: 1965, 1968. i 1970.⁹

Franzenova je »KLEINE KIRCHENGESCHICHTE« doista jedna suvremena povijest Crkve. Pisac se trudio da »aktualna pitanja uvijek obradi prema najnovijem stanju znanosti« (nach dem neuesten wissenschaftlichen Stande, Vorwort). Ne bježi od »vrućih mjesta« (die sogenannten heißen Eisen, n. m.), nego im, dapače, posvećuje posebnu pažnju. Tako se osobito zadržao na ovim »vrućim« pitanjima; Konstantinov preokret (§ 9), inkvizicija (§ 30, 3; § 47), Husov proces (§ 35, 3), Savonarola (§ 36, 2), reformacija (§§ 37—43) i katolička Crkva u Trećem Reichu (§ 58). Svim tim pitanjima, kojima je donedavna katolička historiografija pristupala uglavnom s apologetskim tendencijama, Franzen je prišao hladnokrvno, znanstveno, prikazujući pitanja na temelju suvremenog stanja crkvene povijesne znanosti, a po starodrevnom tacitovskom načelu »sine ira et studio« i u skladu s poznatom izrekom pape Lava XIII: »Prima est historiae lex, ne quid falsi dicere audeat, deinde ne quid veri non audeat.«¹⁰

Franzen je suvremen kada se dotiče i drugih tema, koje u predgovoru nije istakao kao vruće: tako naglašava da je prvi edikt tolerancije za kršćane izdao car Galerije u travnju 311, a da je 313. car Konstantin sa suvladarom Licinijem izdao »Milanski program tolerancije« (das Mailänder Toleranzprogramm, § 9, 1) u obliku reskripta, a ne edikta, kako su ga donedavno nazivali svi povjesničari, pa i naši hrvatski. Pisac također veliki istočni raskol gleda u svjetlu novijih istraživanja F. Dvornika, koji blaže sudi o Grcima, a strože o papinim poslanicima i njihovoj buli izopćenja (§ 27). Dok se 1942. talijanski isusovac Ferraris u svojoj »Historia ecclesiastica« trudi da papu Bonifacija VIII (1294—1303) prikaže u što ljepšem svjetlu, pa se pozivlje i na nalaz njegova mrtvoga tijela, sačuvana čitava tri stoljeća poslije smrti, kao da bi bio gotov svetac,¹¹ dotle Franzen o njemu jednostavno piše: »Bonifacije je bio vlastohlepna priroda, pun samosvijesti o svojoj moći, ali bez dubljeg vjerskog osjećaja i bez smisla za stvarnost života« (§ 33, 3). Pisac također neizravno prigovara »protumodernističkoj psihozi Pija X.«, zbog koje su neki njemački dalekovidni katolički duhovi morali mnogo pretrpjeti (§ 56, 1).

Jezgrovito su prikazane teme: teologija Zapada (§ 11), gdje kontrastno ističe politički monofizitizam Bizanta prema političkom dualizmu papinog Rima; zatim askeza i redovništvo u staroj Crkvi (§ 12), te razdioba i osnovna struktura srednjega vijeka na Zapadu (§ 14).

⁹ AUGUST FRANZEN, *Kleine Kirchengeschichte*, Originalausgabe erstmals veröffentlicht als »Herder-Taschenbuch« 1. Auflage Dezember 1965, 2. Auflage Februar 1968, 3. Auflage, Freiburg im Breisgau, November 1970.

¹⁰ »Prvi je zakon povijesti da se ona ne usudi nešto krivo reći, zatim da nešto istinito ne zataji« (Litterae Leonis Papae XIII. de studiis historicis, 18. VIII. 1882.)

¹¹ P. FERRARIS, *Historia Ecclesiastica ad usum scholarum in compendium redacta*, Marti-etti, Rim, 1942, 225—236.

Franzen se na više mjesta dotiče redovništva, kome posvećuje najljepše misli i izraze. Tako govoreći o Savonaroli i njegovoj borbi s »nesvetim« papom Aleksandrom VI. piše: »Vječna je zadaća redovništva da Crkvu privodi pokori, obraćenju i kršćanskoj uzdržljivosti od svijeta. U vremenima krajnjeg posvjetovnjačenja redovnik je vidljiv znak protivljenja.«¹²

Uopće, u Franzenovu djelu ima izvrsnih mjesta (npr. usporedba između dviju tragičnih osoba iz velikog sukoba u doba tzv. reformacije: Luter a i Karla V.), krasnih izvoda i dubokih misli, pa je zaista korisno da smo to djelo dobili u hrvatskom prijevodu.

Ali, Franzenovo djelo, kao i svako ljudsko djelo, ima i nedostataka, pa ćemo na neke od njih i upozoriti.

c) *Primjedbe Franzenovu djelu*

1. Prva bi se primjedba odnosila na *razdiobu gradiva*. Cijelu povijest Crkve Franzen opravdano dijeli starom klasičnom razdiobom na tri velika doba: stari, srednji i novi vijek. On ta tri velika doba opet dijeli na deset razdoblja, ali ovako: 1—311, 312—604. god.; 500(!)—700, 700—1050, 1050—1300, 1300—1500. god.; 1500—1700, 1789(!)—1918, 1918—1965. god.

Prema toj razdiobi stari mu vijek svršava smrću Grgura Velikog 604. godine, a srednji mu vijek počinje 500. godine, tj. čitavo stoljeće prije! Isto tako Franzenu osmo razdoblje svršava s 1700. godinom, a deveto počinje s 1789. godinom!

Da je auktor svoju povijest razdjelio na vanjsku i unutarnju povijest Crkve, kao što to rade veliki auktori, djelo bi bilo daleko preglednije i skladnije. U svakome slučaju gore navedene brojčane praznine djeluju neugodno i, posebno za učenike, vrlo nepraktično.

2. *Izostavljanje važnijih tema*. Doduše, pisac svoju knjigu počinje rečenicom: »Eine 'Kleine Kirchengeschichte' kann nicht alles bringen« (Mala povijest Crkve ne može sve donijeti), ali ipak, on je mogao barem spomenuti *Galilejev slučaj*, koji je Crkvi nanio mnogo štete i još joj je uvijek nanosi.¹³ Mogao ga je zgodno umetnuti u § 47, kada govori o inkviziciji, progonima krivovjeraca i mahnitanju protiv vještica.

Franzen ne spominje niti osnivanje *Jubileja Svete godine 1300. god.*, iako na šest mjesta govori o papi Bonifaciju VIII., koji je osnovao taj jubilej. To je, naime, ustanova koja živi već preko šest stoljeća, i četiri puta u jednom stoljeću vuče u Rim milijune ljudi, pa je jednu takvu ustanovu zaista trebalo barem spomenuti.

Auktor ne spominje ni poznatog engleskog mučenika iz srednjega vijeka *Tomu Becketa* (1118—1170), kao ni talijanskog heretika *Giordana Bruna* (1548—1600), itd.

3. *Germanofilstvo*. Franzen je German, a i svoju je knjigu pisao za Germane, pa je razumljivo da je najveći dio svoje povijesti posvetio od-

¹² »Der Mönch ist das sichtbare Zeichen des Widerspruchs« (§ 36, 2).

¹³ Usp. F. DESSAUER, *Der Fall Galilei und wir — Abendländische Tragödie*, Frankfurt/M., 1957. — O istom tragičnom (!) slučaju čitav je svijet, pa i mi u našoj zemlji, nedavno gledao televizijski prikaz u »najboljoj emisiji Evrope«: »Uspon čovjeka« od Bronowskog (+1974).

nosima između germanstva i Crkve — od Franaka do Hitlera. Ipak, moglo je to biti i nešto manje, a namjesto toga trebalo je više pažnje posvetiti i Slavenima, i Romanima. Nama je također malo neobično da previše glorificira i Karla V., i Josipa II. Kada pak govori o svetoj braći Ćirilu i Metodu, onda kaže da je uspjeh njihove misionarske akcije među Slavenima uništila provala Mađara 906. god. (§ 22, 1), a ni jednom riječi ne kaže kako su njemački biskupi uporno proganjali Metoda sve do njegove smrti.¹⁴

4. *Odnos prema Hrvatima.* »Po dobrom starom običaju« stranih pisaca ni Franzen niti jednom riječi ne spominje ni Hrvate, ni Hrvatsku. Na jednom mjestu pisac spominje »jugoistok Evrope« kao područje djelovanja Ćirila i Metoda. Također na nekoliko mjesta spominje Turke i njihovu opasnost za cijeli zapadni svijet (§ 36), ali se nije sjetio da barem jednom rečenicom istakne na kojoj je katoličkoj državi (»Reliquiae reliquiarum«) i na kojemu je katoličkom narodu njihova bujica zaustavljena. Hrvatski je narod iz četiristogodišnje borbe s Turcima izišao kao vječiti invalid, ali — zapadna je Evropa spašena. Ovdje nam padaju na pamet riječi naših pjesnika: »Od ropstva bi davno u valih potonula Italija, od hrvatskijeh da se žalih more otmansko ne razbija.«¹⁵ — »Nit bi zato barbarim ve zvali, što vi mroste dok su oni spâli!«¹⁶

Od hrvatskih pokrajina dvaput spominje *Dalmaciju*: prvi put kao domovinu sv. Jeronima (§ 11, 3), a drugi put kao kraljevinu, koja je bila leno Inocenta III (§ 33, 1), gdje bi bolje odgovaralo ime Hrvatska. Također dvaput spominje i *Istru*, i to u oba slučaja kada govori koje su pokrajine Karlovići obećali papi, a one nisu ušle u sklop Papine države (§ 20, 2; § 21, 1).

Jedina osoba iz hrvatske povijesti koju Franzen poimence spominje jest biskup *Strossmayer*, o kome kaže: »Na (1. vatikanskom) saboru su se napose borili protiv donošenja definicije (o papinoj nezabludivosti) biskup Rottenburga Hefele, učeni pisac slavnog djela »Povijest sabora«, »und Bischof Strossmayer von Djakovar in Bosnien« (§ 53, 2), gdje je pokazao koliko znade našu povijest i naš zemljopis!¹⁷

Franzen je bio specijalist za reformaciju i »protureformaciju« u Njemačkoj, dapače je bio član, a kasnije predsjednik društva »Corpus catholicorum« za istraživanje povijesti reformacije i katoličke obnove u 16. i 17. st., pa ipak niti jednom riječi ne spominje Hrvata Matiju Vlačića Ilirika (1520—1575), jednoga od glavnih stupova protestantizma, premda obilato govori ne samo o prva dva stupa, Luteru i Melanchtonu, nego i o drugim manje važnim protestantskim vođama u 16. st.

5. *Očite netočnosti.* U Franzenovu izvornom tekstu ima više očitih pogrešaka. Neke ćemo od njih navesti u izvornom jeziku i u Ritigovu prijevodu. Dakle:

¹⁴ J. JELENIC, *Kiril i Metodije, slavenski apostoli*, Preštampano iz »Bogoslovske smotre«, Zagreb, 1926.

¹⁵ VLADISLAV MENCETIĆ (1617—1666) u »*Trublji slovinskoj*«.

¹⁶ IVAN MAZURANIC (1814—1890) u »Smrt Smail-age Cengića«.

¹⁷ Još jedan primjer koliko nas veliki ljudi Zapada poznaju: pok. DANIEL ROPS, član Francuske akademije, govoreći o sv. Jeronimu veli: »Né de parents chrétiens aux d'Emona — aujourd'hui Ljubljana — c' est-à-dire en Croatie mais non loin de Venise... (L'Eglise des Apôtres et des Martyres, Paris, s. a., 633). U izdanju Desclé, 2, 1971. 297, ispravljeno: »en Slovenie«.

»Der Patriarch Eusebius von Nikomedien, der in Nizäa 325 der eifrigste Verteidiger des Arius gewesen« (§ 15) — »Patrijarh Euzebijje Nikomedijski, koji je 325. bio u Niceji Arijev najrevniji branitelj« (Ritig, str. 99). — Sigurno je da Euzebijje Nikomedijski, prijatelj Konstantinov i pristaša Arijev, nije nikada bio patrijarh, nego obični biskup, kako ga i Franzen na druga dva mjesta zove.

»Alberichs 17jähriger Sohn Oktavian . . . nannte sich *Johannes XII.* (955—964) und war *der erste Papst, der seinen Namen wechselte.*« (§ 22, 2) — »Alberikov 17-godišnji sin Oktavijan . . . uzeo je ime Ivan XII (955—964); bio je prvi papa koji je promijenio svoje ime« (R, 134—135). — Međutim, prvi papa koji je promijenio svoje prijašnje ime bio je Ivan II (533—535), koji se prije zvao imenom poganskog boga Merkura. Ta je netočna tvrdnja tiskana u sva tri izdanja Franzenova, pa je ušla i u hrvatski prijevod. Tek je u trećem izdanju iza navedene netočne tvrdnje Franzen umetnuo jednu rečenicu koja ima cilj da ispravi očitu pogrešku.¹⁸

O smrti *sv. Franje Asiškog* kaže: »Auf dem Boden liegend, arm und nackt, aber mit dem Tedeum auf den Lippen, das seine Brüder singen mussten, starb er am 3. Oktober 1226.« (§ 31, 1) — »Ležeći na podu, siromašan i gol, ali pjevajući sa subraćom 'Tebe Boga hvalimo', umre Franjo 3. listopada 1226.« (R, 169). — Prema povijesnim vrelima, Franjo je umirući naredio braći da pjevaju njegovu glasovitu »Pjesmu brata sunca«, a ne liturgijski himan »Te Deum laudamus«, dok je u zadnjem času sam počeo pjevati, koliko je mogao, psalam 141. »Glasom svojim Gospodinu vapijem.«¹⁹

»Innozenz IV. (1243—54) . . . übertrug Unteritalien, Sizilien und Neapel als päpstliches *Lehen an Karl von Anjou*« (§ 33, 2) — »Inocent IV . . . preda južnu Italiju, Siciliju i Napulj kao papinsko leno Karlu Anžuincu« (R, 178). — To se dogodilo kasnije, tj. za vrijeme Urbana IV (1261—64), s kojim je Karlo sklopio ugovor 15. VIII. 1264, i za Klementa IV (1265—68), kada je kao papin vazal stvarno zavladao dvjema Sicilijama.²⁰

»Den *Lateranvertrag* vom 11. 2. 1929« . . . (§ 52). Tu ide množina »die Lateranverträge« — lateranski ugovori, koji se sastoje od tri različita pravna akta: Il trattato (27 čl.), La convenzione finanziaria (3 čl.) i Il concordato (45 čl.), pa se stoga zovu Pacta Lateranensia, jer su sva tri potpisana u Lateranu 11. veljače 1929.

Na kraju bih auktora prigovorio i jednu dogmatsku nepreciznost, kada o zloupotrebama u vjerskom životu prije reformacije kaže: »Leichtgläubigkeit, Wundersucht, Aberglaube, Höllen- und Teufelsangst und ein krankhafter Hexenwahn belasteten diese Frömmigkeit aufs schwerste« (§ 37, 1). — »Ta je pobožnost bila teško opterećena lakovjernošću, čežnjom za čudesima, praznovjerjem, strahom pred paklom i đavlom te bolesnom tlapnjom o vješticama« (R, 200). — Mislim da ne bi trebalo

¹⁸ Umetnuta rečenica glasi: »Vor ihm hatte bereits Mercurius seinen Namen (heidnische Götternamen) in Johann II. (533 bis 535) geändert; später hat Johann XIV. (938/84) und von Gregor V. (996—999) haben alle Päpste die Namensänderung vorgenommen.« (Treće izdanje, Freiburg, 1970, 166).

¹⁹ T. CELANO, *Vita prima S. Francisci*, n. 109; *Vita secunda S. Francisci*, n. 213, 217 (»Analecta Franciscana«, X 85, 252—255).

²⁰ A. BOULANGER, *Histoire générale de l'église*, vol. V, Paris, 1935, 248—249; BUCHBERGER, *Lexikon für Theologie und Kirche*, »Herder«, Freiburg, 1957—1965; II, 1224; X, 544.

stavljati na istu razinu »lakovjernost, čežnju za čudesima, praznovjerje i bolesnu tlapnju o vješticama« zajedno s opravdanim strahom od glavnog neprijatelja ljudske duše!

III. HRVATSKI PRIJEVOD

Kako je to označeno na poleđini naslovne stranice, hrvatsko je izdanje Franzenove »Kleine Kirchengeschichte« priređeno i izdano dopuštanjem samog pisca kao i izdavača VERLAG HERDER, i to prema drugom, pregledanom i popravljenom izvornom izdanju iz 1968. god.

Djelo je na hrvatski preveo *dr. Josip Ritig* pod naslovom »PREGLED POVIJESTI CRKVE«. ²¹

Prevodilac je, bez sumnje, izvrstan poznavalac i njemačkog i hrvatskog jezika. Knjiga se, naime, ugodno čita, pa se skoro i ne osjeća da je to vjerni prijevod s tvrdog njemačkog jezika. Ali, prevodilac je očito bolji germanist negoli teolog i povjesničar, pa je njegov prijevod na nekim mjestima ispao netočan. Stoga bih ovdje upozorio na ta slaba mjesta jedino s tom namjerom da bi se ona ispravila ako bi došlo do drugoga izdanja. Najprije navodim prijevod (R), a onda njemački original (F), i to prema trećem izdanju, jer drugoga nemam pri ruci.

1. *Nepравilan prijevod.* — R, 47: ... »rimski nacionalni ponos, koji se 248, prilikom proslave tisućugodišnjice Carstva, ponovno rasplamsao,« ... — F, 60: ... »mit der Tausendjahrfeier Roms im J. 248«. Treba prevesti: »proslave tisućugodišnjice Rima«.

R, 86: »Dioklecijan je rimski imperij razdijelio u 100 provincija, a svaku provinciju u 12 dijeceza«. — F, 108: »Er (Diokletian) teilte das Imperium in 100 Provinzen und diese wieder in 12 Diözesen ein.« — Treba prevesti: »(Dioklecijan) je razdijelio carstvo u 100 provincija, a ove opet u 12 dijeceza«. Činjenica je da je cijelo rimsko carstvo imalo svega dvanaest, a ne tisuću i dvjestu dijeceza.²²

R, 121: »(Karlo Veliki) držao je u svojoj ruci ne samo sve niti političkog nego i duhovnog života svoje goleme države koja je uskoro obuhvatila čitavu Evropu.« — F, 150: »Machtvoll hielt er (Karl der Grosse) alle Fäden nicht nur des politischen, sondern auch des geistigen Lebens in seinem ungeheuren Reiche, das bald ganz Europa umfasste, in seiner Hand.« — Treba: »... svoje goleme države koja je obuhvatila skoro čitavu Evropu.« Država Karla Velikoga, naime, protezala se od Atlantika do Cetine, od Rima do Baltika, pa je ostala Evropa bila izvan dohvata njegove vlasti.²³

R, 128: »A onda je papa prilikom božićne mise (800) iznenadio (Karla Velikog): stavio je njemu samom krunu na glavu pa ga ... proglasio kraljem.« — F, 158: ... »zum Kaiser ausrief.« — Treba: ... »proglasio carem.«

²¹ v. bilj. 1.

²² P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1971, 487—489.

²³ F. W. PUTZGERS, »Historischer Schul-Atlas«, 21 Beč, 1899, 14.

R, 133: »Papinstvo je spalo na njezinu biskupiju.« — F, 165: »Es (das Papstum) war zum *gewöhnlichen Territorialbistum* herabgesunken.« — Treba: »Papinstvo je spalo na običnu pokrajinsku biskupiju.«

R, 168: »Htio je (Franjo Asiški) obratiti Katare i Maure, ali ne silom oružja i moći, već ... kao *mladi brat*« ... — F, 206: ... »sondern als ganz *geringer Bruder*« ... — Treba: »nego kao sasvim *mali brat*«. — Franjevci su »Fratres minores« — manja braća. Odatle dubrovački naziv »Mala Braća«.

R, 200: »Bilo je nakaznosti u religioznom životu, koje su se često odražavale u *nezdravom stvaranju svetaca i relikvija*« ... — F, 244: »Da waren die Auswüchse im religiösen Leben, die sich in einer vielfach *ungesunden Heiligen- und Reliquienverehrung*« ... — Treba: ... »u *nezdravom štovanju svetaca i relikvija*« ...

R, 203: »Misao o Crkvi 'Duha Svetoga' (Ecclesia spiritualis) ... razvio je *opet Giovanni di Fiore* (1202)« ... — F, 248: »*Abt Joachim von Fiore*«. — Treba: »opat Joakim iz Fiore« (talijanski: Gioacchino da Fiore)!

R, 218: »Uz put je (Luter) sastavio i nekoliko prigodnih spisa, kao na primjer: '*O redovničkom zavjetu*'.« — F, 265: ... »*Ueber die Mönchsgelübde*« ... — Treba: »O redovničkim zavjetima«. Tri su, naime, redovnička zavjeta: poslušnost, siromaštvo i čistoća. Luter je svoj spis napisao na latinskom: »De votis monasticis« (plural!).

R, 219: »U siječnju 1522. dozvoli *kaptol augustinskog reda* u Weimaru svim članovima da istupe iz reda« ... — F, 266: ... »das *Ordenskapitel der Augustiner*« ... — Treba: »kapitul augustinskog reda«. Augustinci su redovnici, pa se njihov izvanredni službeni zbor zove »kapitul« (capitulum), a ne kaptol, što je permanentna ustanova svjetovnih svećenika uz katedrale i zborne crkve.

R, 225—226: »Uređenje njemačkog vjerskog pitanja (car Karlo V) prepusti svom bratu Ferdinandu; *on* sklopi s buntovnicima 1552. godine Pasauski (Passau) ugovor« ... — F, 274: »Die *Regelung der deutschen Religionsfrage* überliess er seinem Bruder Ferdinand; *dieser schloss*« ... — Treba: ... »ovaj sklopi« ... Ugovor je, naime, sklopio Ferdinand, a ne Karlo, kako bi se zbog stilizacije moglo pomisliti.

2. *Nepravilnosti jezika.* — Prevodilac je redovito pazio na čistoću hrvatskog književnog jezika. Uza sve to mu se na nekim mjestima potkraj izraz ili oblik koji nije čisto hrvatski, kao npr.: *prijem* (72) mjesto primanje; *sinod* (101) mjesto sinoda; *Lukijan* (62) mjesto Lucijan; »*silukijanovci*« (62), tj. učenici sv. Lucijana, mjesto »sulucijanovci«. Također je bolji izraz papina nezabludivost negoli »nepogrešivost« (280).

3. *Tiskarske pogreške.* Doduše, nakon što je u tiskarskom poslu uveden linotype, kojim se odjednom lijeva čitav redak, skoro je nemoguće izbjeći sve tiskarske pogreške u knjizi. Međutim, one su uvijek neugodne, osobito kada mijenjaju smisao. U našoj knjizi takvih pogrešaka nema mnogo. Upozoravam samo na neke od njih: *Augustin* Dioklecijan i Maksimilijan (50) mjesto augusti; 12 gradova *konferencije* (231) mjesto konfederacije (švicarske); *novovjerske kulture* (272) mjesto novovjeke; *Ljudevit XIV* (274) mjesto Ljudevit XVI; benediktinac *Beandurin* (296) mjesto benediktinac L. Beauduin ...

Što se tiče registra, zapazio sam da nije potpun ni u njemačkom originalu, ni u hrvatskom prijevodu, pa i to smeta znanstvenoj upotrebi knjige.

Zaglavak

Kroz nešto više od stotinu godina Hrvati su u svojoj zemlji i na svome jeziku dvadesetak puta objelodanili opću povijest Crkve od *deset različitih auktora*.²⁴ Od toga su tri prijevoda ili preradbe s njemačkoga, a sedam izvornih hrvatskih djela. Većina je tih djela priređena za srednje škole, a samo jedno za visoke škole (Jelenić), dok je također jedno djelo pisano u prvom redu za široke narodne slojeve (Vanino).

Sva se ta djela, osim Jelenićeva, odlikuju *ograničenim sadržajem*, pa su to u prvom redu pregledi, kratki priručnici, koji nam pomažu da upoznamo tek glavne pojmove i najkrupnije događaje iz povijesti Crkve. *Najvažnije* od tih djela (Jelenićevo) ostalo je *nedovršeno*. Također je ostala nedovršena i Buturčeva kratka povijest za srednje škole.

Kada se sve to uzme u obzir, onda treba zaključiti da je Franzen-Ritigov »Pregled povijesti Crkve« dosada *najbolja* cjelovita opća povijest Crkve, koja je do danas izišla na hrvatskom jeziku.

Ipak je šteta i donekle — sit venia verbo — nacionalna sramota, što naša hrvatska crkvena znanost u drugoj polovici 20. st. s područja opće crkvene povijesti ne može svome narodu pružiti ništa bolje osim prijevoda s tuđega jezika, a u tome prijevodu nema niti spomena hrvatskog naroda, koji je jedan od najstarijih i najprivrženijih naroda katoličkoj Crkvi.

Iskustvo nas uči da u današnjem trenutku pojedinac niti može napisati, niti objelodaniti veću povijest Crkve.²⁵ Stoga bi trebalo da se naši hrvatski crkveni povjesničari ujedine u jedno radno tijelo, da stvore plan o izdavanju i opće, i nacionalne povijesti Crkve, da podijele uloge i da se dadu na posao, pa da konačno stvorimo nešto svoje, a da ne budemo prisiljeni stalno posezati za prevođenjem tuđe mudrosti, koja za nas ne zna, niti hoće da zna!

ZUSAMMENFASSUNG

Der Auktor, Professor für die Kirchengeschichte an der Franziskanischen theologischen Hochschule in Makarska (Südkroatien), stellt fest, dass erste Handbuch für die allgemeine Kirchengeschichte auf der kroatischen Sprache eigentlich eine Übersetzung aus dem deutschen ist, und zwar von *J. Hepp*, Geschichte der christlichen Kirche für Haus und Schule (Mainz 1852). So geschah wieder einmal in der Kulturgeschichte Kroatiens ein Paradox: die erste grosse Kirchengeschichte in Deutschland (Historia Ecclesiastica, »Magdeburger Centurien«, Basel 1559—1564) war die Idee eines Kroaten,

²⁴ Ovdje se ne osvrćemo ni na *Veliku povijest Crkve* (v. bilj. 8), jer još nije dovršena, niti na ciklostirane povijesti Crkve, koje su izišle poslije drugog svj. rata, jer su to *scripta* za studente i đake. Od ovih se stručnošću ističe: J. BUTORAC, *Pregled povijesti Katoličke crkve*, Zagreb, 1961, str. 98, a opsežnošću: S. DRAGOŠEVIĆ, *Povijest Crkve*, Izdala Centralna bogoslov-ska škola u Splitu za potrebe studenata, Split, 1965, tri sveska sa 796 str.

²⁵ Ta tvrdnja ne vrijedi samo za naš mali narod nego i za veliki vanjski svijet. Auktori 1. sveska *Velike povijesti Crkve* (b. 8) u predgovoru kažu: »Istina (je)... da pojedinac još nije kadar da čitavu povijest prikaže u planiranoj iscrpnosti i da se samo suradnjom većeg broja učenjaka može ostvariti djelo koje bi udovoljilo današnjim zahtjevima« (str. VII).

nämlich Flacius Illyricus (1520—1575), die Kroaten haben die erste in der kroatischen Sprache herausgegebene allgemeine Kirchengeschichte aus dem deutschen übersetzt. (Verfasser: John Hepp, 10. Febr. 1813 — 11. Jän. 1863, siehe auch s. 445³.)

Auktor gibt danach einen kurzen Übersicht der übrigen neun kroatischen Ausgaben der *Allgemeinen Kirchengeschichte* von den neun verschiedenen Auktoren (von 1865 bis 1975), mit besonderem Nachdruck auf die *Povijest Hristove Crkve* (Geschichte der Kirche Christi) von J. Jelenić, die nur in 3 Bden herausgekommen und unvollendet (bis 1054.) geblieben ist. Der Auktor berücksichtigt besonders die von A. Franzen verfasste, ins kroatische von J. Ritig übersetzte und von der *Kršćanska sadašnjost — Glas Koncila* im Jahre 1970 herausgegebene *Kleine Kirchengeschichte*. Auktor ist der Meinung, dass diese *Kirchengeschichte* die beste von allen bis heute herausgegebenen Kirchengeschichten in der kroatischen Sprache sei. Auktor gibt einige Bemerkungen zu dieser *Kirchengeschichte*, besonders aber nimmt er dem Verfasser für übel, dass er nirgendwo in dieser *Kleiner Kirchengeschichte* Kroatiens, dieses »Antemurale christianitatis«, erwähnt hat.